

Organizovanie vystáhovalskej a krajanskej agendy v medzivojnovom období¹

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

Prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Masaryk University
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic
&
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Slovak Republic
e-mail: tisliar@phil.muni.cz
<https://orcid.org/0000-0002-0886-7499>

Doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.
Slovak Academy Science
Centre of Social and Psychological Sciences
Šancová 56
811 05 Bratislava
Slovak Republic
e-mail: branislav.sprocha@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6197-0519>

Populačné štúdie Slovenska 17:35-54

Organisation of the emigration and compatriot agenda in the interwar period

The article deals with the issue of emigration from Czechoslovakia in the interwar period from the perspective of the formation of emigration policy and institutionalization. It pays more attention to the creation and tasks of the Czechoslovak Institute for Foreigners (Československý ústv zahraniční), which was established as an association supporting foreign Czechoslovak compatriots.

Keywords: labour migration, emigration, Czechoslovak Foreign Institute, interwar Czechoslovakia

¹ Článok je jedným z výsledkov projektov: APVV-0199-20 “Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia” a VEGA č. 1/0231/23 “Priestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia”.

Úvod

Československá republika po svojom vzniku čelila mnohým problémom. Jedným z nich bola aj vystáhovalecká agenda, ktorú svojim spôsobom zdedila po zániku Rakúsko-Uhorskej monarchii. Vystáhovalectvo sa vztáhalo na všetky regióny mladého Československa, no najmä na jej východnú časť, kde už v 2. pol. 19. storočia dochádzalo k výraznej pracovnej migrácii, často napokon končiacej trvalým odchodom z domoviny. Odišlo takto niekoľko stotisíc, zväčša ekonomicky aktívnych obyvateľov, čo bezpochyby zanechalo stopy nielen v hospodárskej, ale tiež spoločenskej, sociálnej a populačnej oblasti. Postupne tak od polovice 19. storočia rástol v zahraničí počet osôb pochádzajúcich z neskorších hraníc Československej republiky. Československo tak veľmi skoro po svojom vzniku stálo pred problémom definovať svoje ciele a vízie aj v oblasti vystáhovaleckej politiky, zvážiť jej dopady, výhody a nevýhody a priniesť nejaké riešenia, ktoré by v konečnom dôsledku boli Československu ku prospechu.

Vystáhovalecká politika sa v Československu napokon formovala vo niekoľkých etapách a oblastiach. Jej základ predstavovala legislatíva, formujúca sa už tesne po vzniku Československa, ktorá položila základy a právny rámec, zameraný predovšetkým do oblasti ochrany vystáhalcov. Aktívna ale bola aj inštitucionalizácia vystáhovaleckej agendy, ktorá napokon smerovala nielen jej presnejším zadefinovaním a určením konkrétnych typov inštitúcií, ktoré ju vybavovali, ale tiež v oblasti zahraničných kontaktov a spolupráce. V tomto zmysle a kontexte vznikol aj Československý ústav zahraničný (ČÚZ), fungujúci dodnes,² ktorý prevzal jednu z hlavných zodpovedností vo vzťahu k československej zahraničnej migrácii a jej stykov s pôvodnou vlasťou.

Cieľom nášho príspevku je stručne zadefinovať ťažiskové prvky vystáhovaleckej politiky Československej republiky vo vzťahu najmä k východnej časti republiky a stručne charakterizovať postavenie, úlohy a činnosť ČÚZ.

Vystáhovalectvo pred vznikom Československa a krajanská činnosť v zahraničí

S vystáhovalectvom ako moderným fenoménom riešenia hospodárskych a sociálnych problémov sa stretávame už v období 19. storočia. Najmä jeho druhá polovica znamenala pre budúce územie Československej republiky obdobie výraznejších migračných pohybov. Tie sa viac dotýkali územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi ako českých krajín. Z hľadiska smerovania zahraničnej migrácie si prvenstvo držali až do vypuknutia 1. svetovej vojny Spojené štáty americké (USA).

² <https://www.csuz.cz/> [online, 5.6.2024].

Rozdiely medzi českým a slovenským vystáhovalctvom smerujúcich do USA videl J. Polišínský hlavne v jej farmárskom a mestskom charaktere.³ Celkovo sa z územia Česka (Čechy, Morava a Sliezske) vystáhovalo v rokoch 1850 – 1914 len do USA približne 350 tis. obyvateľov. Vystáhovalci najskôr smerovali do poľnohospodárskych oblastí, neskôr najmä do mestského prostredia.⁴ K hlavným príčinám sťahovania sa z českých krajín patrili predovšetkým ekonomické dôvody. Na Ameriku sa totiž všeobecne pozeralo ako na krajinu neobmedzených možností, krajinu s množstvom voľnej pôdy k osídleniu⁵ a v tomto období aj ako na krajinu, ktorá neobmedzovala pohyb a prijímanie migrantov. Za ďalší rozdiel medzi českým a slovenským vystáhovalctvom môžeme považovať časovanie tohto fenoménu. V českých krajinách nastal vo vystáhovalctve masovejší charakter už v 60. rokoch 19. storočia, kým v slovenskom prostredí skôr v 80. rokoch 19. storočia.⁶ Keďže pre staršie obdobie nemáme k dispozícii presnejšie štatistiky, počty emigrantov boli zväčša odhadované. Celkový počet vystáhovalcov z českých krajín bol podstatne väčší, keďže obyvateľstvo z českých krajín odchádzalo aj do ďalších krajín. A. Boháč odhadoval ich počet medzi rokmi 1880 – 1910 až na vyše 755 tis., keď ročne z Česka odchádzalo približne 25 tis. osôb.⁷

Vystáhovalci sa v novej domovine pomerne rýchlo adaptovali. Prejavom ich kultúrnych, spoločenských, ale aj politických aktivít sa stalo zakladanie rôznych krajských spolkov, ktorých počet postupne rástol. Už v pol 19. storočia sa začali medzi Čechmi v Amerike formovať 3 tábory, slobodomyselný – ateistický zmýšľajúci, katolícky a slabší evanjelický tábor. Azda najrozšírenejším spolkom sa stala Česko-Slovenská Podporujúca Spoločnosť, zameraná na kultúrnu a vzdelávaciu činnosť. Spomenúť ale treba aj zakladanie tzv. Slovenských líp a pre ženy zameranú Jednotu českých dam. Z telovýchovných spolkov pôsobil v USA aj český Sokol. Okrem významnej spolkovej činnosti bol spoločensko-kultúrny a politický pohyb charakteristický aj vydávaním početných krajských periodík,⁸ ale aj neperiodickej tlače, ktorá vznikala v českom tábore migrantov.⁹

Hľadať špecifické počiatočné impulzy k výrazným migračným vlnám za prácou na území dnešného Slovenska znamená zamerať sa najmä na hospodársku a sociálnu situáciu v 19. storočí. Základným zdrojom obživy obyvateľstva bol

³ POLIŠENSKÝ, Josef. K otázkám dějin českého vystěhovalectví do Ameriky. In: *Češi v cizině* 1, 1986, s. 19.

⁴ ŠATAVA, Leoš. K problematice formování a stabilizace českoetnika v USA. In: *Češi v cizině* 1, 1986, s. 29.

⁵ ŠATAVA, Leoš. Vystěhovalectví do USA. In: *Češi v cizině* 9, 1996, s. 157-158.

⁶ KLÍMA, Stanislav E. Naši zahraniční krajané. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 69.

⁷ ZAVŘEL, Lev. Vystěhovalectví. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 12.

⁸ V USA vychádzalo až 82 českých periodík a 4 v Argentíne. KLÍMA, Naši zahraniční..., 72.

⁹ ŠATAVA, Vystěhovalectví..., s. 163-164.

v tomto období primárny sektor, kde prevažovalo extenzívne poľnohospodárstvo, ktoré na mnohých miestach ešte využívalo starší a v tej dobe už prekonaný trojpoľný systém.¹⁰ Rodiny, ktoré boli početné, predstavovali významnú pracovnú silu pre tento spôsob hospodárenia. Avšak zmeny, ktoré nastali v druhej polovici 19. storočia, začali narušovať tento tradičný model. Jednou z najvýraznejších spoločensko-sociálnych a hospodárskych zmien v Uhorsku bolo zrušenie poddanstva, ktoré sa týkalo urbárskych poddaných. Táto zmena bola spojená s premenou vlastníckych vzťahov¹¹ a postupným ukončením roľníckych povinností, pričom zmluvní roľníci a želiari sa museli vykúpiť z povinností samostatne. Nerovnomerné rozdelenie pôdy, ktoré bolo dôsledkom komasácie a segregácie,¹² začalo vytvárať podmienky pre lepší život rodinám s nižším počtom detí. Pôda sa navyše dedila a drobila – rozdeľovala, čo rýchlo viedlo k vzniku ekonomicky nesebestačných hospodárstiev. Títo vlastníci pôdy tak boli nútení hľadať ďalšie zamestnanie na užitvenie početných rodín inde, keďže extenzívne poľnohospodárstvo neposkytovalo dostatočné výnosy. Výraznejšia previazanosť a závislosť obyvateľstva na primárny sektor ako základného zdroja obživy pretrvávala nielen počas druhej polovice 19. storočia, ale zostávala vysoká aj na začiatku 20. storočia, pričom podiel ekonomicky aktívnych v primárnom sektore klesol medzi rokmi 1890 a 1910 z vyše 70 % na vyše 61 %.¹³ Situácia tak bola odlišná oproti českým krajinám, kde podiel ekonomicky aktívnych osôb pracujúcich v priemysle bol podstatne vyšší. V roku 1910 predstavovala príslušnosť k priemyslu a výrobným živnostiam v Čechách vyše 40 %, na Morave a Sliezske vyše 37 %, no na Slovensku len niečo vyše 18% a na Podkarpatskej Rusi iba 10 %.¹⁴

Dôležitou zmenou bol v tomto období aj nárast námezdné pracujúcich v pôdohospodárstve, ktorí pracovali na veľkostatkoch, ako aj v postupne sa rozvíjajúcich iných hospodárskych sektoroch. V 70. a 80. rokoch 19. storočia sa aj v Uhorsku začala prejavovať agrárna kríza, ktorá súvisela s dovozom lacného amerického obilia. Tá pretrvala až do polovice 90. rokov a jedným z jej následkov bolo zníženie počtu samostatne hospodáriacich roľníkov, ktorých drobné

¹⁰ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. I. díl období 1918 – 1945*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 43-44.

¹¹ Týkalo sa to spočiatku necelej štvrtiny celkovej výmery pôdy v slovenských župách. Pozri bližšie: PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Bratislava : Pravda, 1974, s. 45.

¹² HOLEC, Roman. *Polnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava : VEDA, 1991, s. 37.

¹³ FALTUS, Jozef. Zamestnanie obyvateľstva Slovenska a priemyselné závody na Slovensku podľa uhorského sčítania k 31. 12. 1910. In: *Slovenská archivistika*, roč. 22, 2/1987, s. 73; STODOLA, Emil. Štatistika Slovenska. Martin, 1912, s. 42; JAKEŠOVÁ, Elena. Sociálno-ekonomické aspekty migrácie obyvateľstva Slovenska v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: *Historický časopis*, 35, 3/1987, s. 381.

¹⁴ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa...*, s. 37.

hospodárstva skrachovali a ostali bez práce.¹⁵ Agrárnu krízu umocnili hladové roky s nízkou úrodou (1882, 1889, 1892).¹⁶ Táto situácia viedla k problémom s obživou rastúcej populácie a prispela k známej agrárnej preľudnenosti vidieka. Východisko z tohto relatívneho preľudnenia mohla priniesť industrializácia, tá však bola v tomto období na veľmi nízkej úrovni a neposkytovala dostatok pracovných možností. Obyvateľstvo preto hľadalo východisko z tejto situácie, a to našlo v hľadaní pracovných príležitostí ďaleko od domova. Pracovná migrácia postupne nadobudla masový charakter¹⁷ a netýkala sa len sezónneho zamerania, keď sa po skončení sezónnych prác obyvatelia vracali do svojich domovov. Dočasná pracovná migrácia bola zameraná najmä na sezónne vnútorné sťahovanie za prácou, napr. do stredného a južného Uhorska (tzv. robota na Dolniakoch). Tento typ migračných pohybov nemal priamy dopad na populáciu. Iné to ale bolo so zahraničnou migráciou, vysťahovalectvom za prácou, smerujúcim predovšetkým do zámoria, ale aj do vzdialenejších krajín západnej Európy, ktoré veľmi často končilo trvalou stratou obyvateľstva.

J. Svetoň odhadoval počet vysťahovalcov zo Slovenska v rokoch 1871 – 1914, teda v období najväčších vysťahovaleckých vln, na približne 650 000 osôb.¹⁸ Ministerstvo sociálnej starostlivosti Československej republiky (MSS) za roky 1899 – 1914 uviedlo, že to bolo 477 375 vysťahovaných osôb, čo by v priemere predstavovalo približne odchod až 30 000 osôb ročne.¹⁹ Išlo teda o obrovský počet ľudí, ktorí sa zo Slovenska za relatívne krátke obdobie vysťahovalo. Kam títo ľudia smerovali? Najviac vysťahovalcov z územia Slovenska smeroval, podobne ako v prípade susedného Česka do USA, kam odišlo približne 80% vysťahovalcov. Početné prúdy vysťahovalcov ale smeroval aj do Kanady, neskoršie aj do krajín Latinskej Ameriky. V západnej Európe sa začali emigranti zo Slovenska usádzať najmä vo Francúzsku a Belgicku.²⁰ Sťahovanie za prácou utlmilo vypuknutie 1. svetovej vojny.

Slovenskí emigranti v USA po roku 1880 začali zakladať slovenské podporné spolky, sprvu zamerané najmä na výpomoc pri chorobe či úmrtí člena spolku. Hoci sa zahraničná migrácia zväčša dotýkala sociálne zbedačeného roľníckeho a robotníckeho obyvateľstva, do cudziny v menšom počte odchádzala zo Slovenska aj inteligencia. Práve tá sa ale napokon podieľala aj na úspešnejšom organizovaní krajanového života v zahraničí a rovnako aj na udržiavaní aktívnejších vzťahov

¹⁵ HOLEC, Poľnohospodárstvo na Slovensku..., s. 51.

¹⁶ BIELIK, František. Slovenské vysťahovalectvo a naši krajanovia vo svete. In: *Češi v cizině*, 1, 1986, s. 7.

¹⁷ BIELIK, František: Slovenské vysťahovalectvo a jeho miesto v našich národných dejinách. In: *Vysťahovalectvo a život krajanov vo svete*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 25.

¹⁸ SVETOŇ, Ján. Slovenské vysťahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. In: *Vývoj obyvateľstva Slovenska : výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava : Epocha, 1970, s. 191.

¹⁹ *Deset let Československé republiky*. III. Praha : Státní tiskárna v Praze, 1928, s. 94.

²⁰ BIELIK, Slovenské vysťahovalectvo a naši krajanovia... s. 10.

k domovským regiónom.²¹ V USA, kde bol počet Slovákov najvyšší, sa postupne vyformoval Národný slovenský spolok a Prvá slovenská katolícka jednota. Hoci sa v roku 1893 vytvorila za iniciatívy oboch spomenutých spolkov aj Matica slovenská v Amerike, jej činnosť postupne ochabovala a po niekoľkých rokoch aj zanikla. Napriek tomu, spolková aktivita slovenských vystáhovalcov pretrvala a viedla v roku 1907 v Clevelande k založeniu Slovenskej ligy v Amerike, ktorá organizačne zastrešovala ostatné slovenské spolky v USA.²² Jej cieľom bolo reprezentovať amerických Slovákov, ale tiež podporovať emancipačné snahy Slovákov v Uhorsku.²³

Vystáhovalectvo v medzivojnovom období

Po ukončení 1. svetovej vojny nastali v strednej Európe významné zmeny. Zanikla stará Rakúsko-Uhorská monarchia, na základoch ktorej sa vytvorili nové štátne celky, čo sa prejavilo v tomto období aj zmenami a úpravami nových vnútorných hospodárskych a pracovných trhov. Československo sa sprvu javilo ako perspektívna a rýchlo sa rozvíjajúca krajina, ktorá dáva nové pracovné príležitosti a skloňovala sa pripravovaná pozemková reforma,²⁴ akýsi „všielik“ na relatívnu vidiecku preľudnenosť. Preto krátko po vzniku republiky začala do krajiny prichádzať vlna prisťahovalcov (repatriantov) zo zahraničia, ktorá sa odhadovala celkovo až na približne 200 000 ľudí. Z nich asi 50 000 zamierilo aj na Slovensko, kde hľadali znovu možnosti na lepší život, často v regiónoch, z ktorých aj pôvodne pochádzali. Tento prúd navrátilcov však veľmi skoro ustal a opäť nastalo obdobie vystáhovalectva.²⁵ Už na jar roku 1920 úrady v Prahe zaznamenali zvýšený počet žiadostí o vydanie vystáhovalckého pasu, predovšetkým od osôb z územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi.²⁶ V 20. rokoch 20. storočia ministerstvo sociálnej starostlivosti odhadovalo 5-6x väčší podiel vystáhovalcov zo Slovenska ako z českých krajín.²⁷

Československo totiž ako nástupnícky štát po rozpade Rakúsko-Uhorska zdedilo väčšinu priemyselnej kapacity (60-70 % výroby). No tá bola rozložená značne nerovnomerne. Západná časť republiky bola priemyselne vyvinutejšia, než východná, čo sme naznačili už vyššie z hľadiska ekonomickej aktivity obyvateľstva

²¹ V USA vychádzalo 36 slovenských periodík. KLÍMA, Naši zahraniční..., 72.

²² Tamže, s. 11-12.

²³ PALKOVIČOVÁ, Hana. Slovenské krajské hnutie v USA (1907-1914). In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, roč. 27, 2013, č. 2, s. 38.

²⁴ VACULÍK, Jaroslav. Vznik Československa a reemigrace zahraničních Čechů. In: *Češi v cizině 4*, 1989, s. 111 a n.; VOJTKO, Daniel. Niektoré problémy vystáhovania Slovákov do roku 1938. In: *Nadmerné ubúdanie obyvateľov Slovenska v období r. 1700 – 1938*. Bratislava 1987, s. 7. Reemigranti pochádzali najmä z USA, Maďarska, Rumunska a z krajín bývalej Juhoslávie.

²⁵ Deset let..., s. 94.

²⁶ BROUČEK, Stanislav. Vznik a poslání Československého ústavu zahraničního. In: *Češi v cizině 4*, 1989, s. 15.

²⁷ ZAVŘEL, Vystěhovalectví..., s. 19.

a tento moment zhoršoval východiskovú pozíciu Slovenska a Podkarpatskej Rusi už pri vzniku ČSR.²⁸ Snaha o nápravu strát maďarských odbytísk a trhov, zavedenie colných bariér a adaptácia na novú situáciu, ako aj konkurencia silnejšieho českého kapitálu, sa na Slovensku prejavili hospodárskou stagnáciou. Začiatkom 20. rokov sa navyše začala prejavovať aj povojnová kríza, ktorá umocnila nový záujem o pracovnú migráciu.²⁹ Hospodárska situácia sa oproti predvojnovému stavu príliš nezmenila. Väčšina obyvateľov na Slovensku bola stále naviazaná na primárny sektor (vyše 60% v r. 1921 a necelých 57 % v r. 1930), ktorý síce postupne strácal svoj podiel na celkovej ekonomickej aktivite obyvateľstva, ale v medzivojnovom období zostal hlavným zdrojom príjmov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Priemyselný rozvoj bol jednoducho veľmi pomalý. Brzdili ho nielen nízke investície, ale aj nejednotné železničné tarify, a tiež nižšia úroveň gramotnosti obyvateľstva. V prvých rokoch existencie Československa bola situácia zhoršená aj nedostatkom základných surovín (najmä uhlia), krátkym ale intenzívnym vojnovým konfliktom s Maďarskom v roku 1919³⁰ a nevhodne orientovanou dopravnou infraštruktúrou, ktorá v oboch častiach Československa smerovala v smere sever-juh (na Viedeň a na Budapešť), nie východ-západ, potrebný pre riadne prepojenie novej krajiny.

Medzivojnové obdobie sa tak znova nieslo v atmosfére snáh hľadať prácu a lepšie miesto na život v zahraničí. Už v roku 1918 sa začala riešiť nezamestnanosť, keď bol prijatý prvý zákon o podpore nezamestnaných, neskôr viackrát novelizovaný a upravovaný³¹ Pokračujúci rast nezamestnanosti a nie príliš úspešne realizovaná pozemková reforma,³² v spojení s pomalým napredovaním industrializácie sa znova odrazili v intenzívnejších migračných aktivitách, najmä zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi.³³

Bolo tak len otázkou času, kedy bude musieť Československo formulovať svoju vystahovaleckú politiku. Téma vystahovalectva sa dostala na pôdu parlamentu v priebehu roku 1920. Koncom tohto roku sa objavili aj prvé konkrétne návrhy na spôsob organizovania vystahovalectva z Československej republiky. Viacerí slovenskí poslanci sa vtedy obrátili na vládnych činiteľov s otázkami o opatreniach

²⁸ *Mýtus a realita hospodárskej vyspelosti Československa medzi svetovými vojkami*. Praha 2000, s. 11; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol: *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi II. Štruktúry obyvateľstva*. Bratislava 2009, s. 131.

²⁹ DUBOVICKÝ, Ivan. Právo a vystěhovalectví (pokus o historicko-antropologickou interpretaci práva). In: *Češi v cizině* 7, 1993, s. 76; BRIŠKA, Rudolf. Slovenské vystěhovalectvo. In: *Hospodárske rozhlady* č. 1 - 3, VIII/1933, s. 25.

³⁰ TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. *Censuses in Slovakia in the interwar and post-war period*. Brno: Masarykova univerzita, 2023, s. 32-33.

³¹ Z. č. 63/1918 Sb. z. a n.

³² Z. č. 219/1919 Sb. z. a n.; 81/1920 Sb. z. a n.; WEITH, Karel. *Zákony o reformě pozemkové*, Praha 1920, s. 3.

³³ Národný archív Českej republiky v Prahe (ďalej: NAČR), f. Ministerstvo vnútra – Stará registratúra (ďalej: f. MV-SR), sign. č. 8794/1921; 13450/IV. ai 1921; 13450/IV. ai 1921.

na zníženie počtu vystáhovalcov a o plánovaných krokoch v tejto oblasti. Vtedajší minister sociálnej starostlivosti Josef Gruber reagoval na tieto otázky informovaním o príprave nového vládneho návrhu vystáhovalského zákona. Návrh bol parlamentu predstavený 5. augusta 1921.³⁴ Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi bol v tomto období ešte v platnosti uhorský vystáhovalský zákon z roku 1909, ktorý nemal celorepublikový dosah a platil len vo východných častiach republiky. Vyplývalo to z recipovania dvoch odlišných právnych systémov, rakúskeho a uhorského, po vzniku Československa.

Dôvodová správa k vládneému návrhu zákona sa niesla v duhu určitej rezignácie na možnosť aktívne legislatívou zabrániť vystáhovalstvu. Vystáhovalectvo považovali za „nutné zlo“, no aj s odvolaním sa na ústavný zákon ponechávali na jednotlivcovi, či sa rozhodne slobodne odísť zo svojej vlasti.³⁵ V pripravovanej legislatíve sa tak zdôrazňovala najmä pozitívna práca, dostatočné informovanie a riadenie migračného prúdu ako základ k štátnej politike v tejto oblasti. Dôvodová správa k vládneému návrhu zákona o vystáhovalectve kládla dôraz na potrebu chrániť vystáhovalcov pred vykorisťovaním, najmä zo strany „vystáhovalských agentov“, ktorí zastupovali lodiarske spoločnosti a lákali ľudí na migrovanie do zámoria, často nepravdivými informáciami.³⁶ Po menších zmenách a schválení vládneho návrhu sociálno-politickým a rozpočtovým výborom bol zákon nakoniec prijatý oboma komorami Národného zhromaždenia.³⁷

Nová legislatíva rozšírila definíciu vystáhovalca, keď oproti staršiemu uhorskému zákonu pod vystáhovalcom považovala aj sezónneho pracovníka, ktorý pracoval v zahraničí.³⁸ Zákon upravoval vzťahy vystáhovalcov k pracovným ponukám, zmluvám a vystáhovalským kanceláriám, ktoré museli mať povolenie od Ministerstva sociálnej starostlivosti a organizovať dopravu v súlade s predpismi, vrátane tarifných pravidiel. Je dôležité zdôrazniť, že podľa tohto zákona samo vystáhovalectvo nebolo dôvodom na stratu štátneho občianstva. Zákon o vystáhovalectve koncentroval väčšinu vystáhovalskej agendy a kontroly na Ministerstvo sociálnej starostlivosti ČSR (MSS).

Vystáhovalský zákon reguloval najmä základné práva a povinnosti zahraničnej migrácie v Československu počas celého medzivojnového obdobia, pričom

³⁴ <http://www.nrsr.sk/dk/>, parlamentná tlač 3001, NZ 1920 – 1925, [online, 9.9.2024].

³⁵ MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave, f. Krajský úrad v Bratislave, 1928 – 1939 (ďalej: f. KÚ), sign. č. 16849/36 prez.

³⁶ Išlo o typický jav hlavne na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kedy „vystáhovalskí agenti“ často zlákali a okradli záujemcov o vystáhovalectvo. MVSR – Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca, f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945, sign. č. 1422/1926 prez.

³⁷ Z. č. 71/1922 Sb. z a n. Podrobný výklad tohto zákona, ako aj jeho vykonávacieho nariadenia č. 170/1922 Sb. z a n. podal vo svojej práci MÉZL, František. *Výklad zákona o vystáhovalectví a prováděcího nařízení k němu*. Praha, 1924.

³⁸ Zák. čl. II:1909, MAČR Praha, f. MVSR, sign. č. 53633/1922; Deset let..., s. 96.

novelizácie a doplnky sa uskutočnili až v rokoch 1936 a 1937.³⁹ Dôvodom týchto zmien bol §6 zákona, ktorý zakazoval akékoľvek dohody o vysťahovalectve.⁴⁰ Novela umožnila predkladať kolonizačné projekty na posúdenie MSS, ktoré určovalo podmienky pre zakladanie nových „osád“ na základe situácie v imigračnej krajine.⁴¹

Celkovo je možné z prijatej legislatívy vyvodit' 3 závery pre sformovanie vysťahovaleckej politiky. Jednak došlo k zakotveniu vysťahovaleckej slobody, ktorá bola obmedzovaná len brannou povinnosťou, prípadne použitím §2 zákona, ak došlo vo vysťahovaleckých krajinách k životu ohrozujúcej situácii. Zároveň nová legislatíva podporila snahy štátu získať nad vysťahovalectvom kontrolu a napokon došlo k prijatiu niektorých nástrojov lepšej ochrany vysťahovalcov.⁴² Jej cieľom teda nebolo vyriešiť vysťahovalectvo a obmedziť ho, hoci si kompetentní plne uvedomovali, aké dôsledky majú tieto migračné procesy najmä z hľadiska hospodárskeho, ale aj spoločenského a sociálneho.⁴³

V medzivojnovom období sa preto sústredila pomoc vysťahovalcom najmä tým, že sa tento proces začal organizovať. Organizoval sa tak celý odchod, vrátane vykonania zdravotných prehliadok a vydávania osvedčení, ktoré sa v imigračných krajinách vyžadovali.⁴⁴ Agenda sa ďalej zamerala na poskytovanie informácií o imigračných krajinách.

V medzivojnovom období sa ale zásadne menila situácia v možnostiach zahraničnej migrácie. Kým migračné prúdy v 19. a na začiatku 20. storočia smerovali predovšetkým do USA, v tejto krajine sa po 1. svetovej vojne zásadne menila migračná politika. V USA boli už v roku 1921 zavedené reštrikčné opatrenia a v roku 1924 National Origin Act, ktoré zavádzali kvóty na počet vysťahovalcov z jednotlivých krajín, ale tiež určitú zdravotnú spôsobilosť. Pre ČSR pripadala kvóta 3073 prisťahovalcov ročne a po roku 1930, keď už vo svete zúrila veľká hospodárska kríza, sa tento počet ešte znižoval. To, pochopiteľne, výrazne zamedzovalo migračným snahám. Len v roku 1930 MSS registrovalo vyše 250 tis. záujemcov do USA. Drvivá väčšina z nich pochádzala zo Slovenska.⁴⁵ Z týchto dôvodov sa začali migranti orientovať na ďalšie krajiny, najmä Kanada, ale tiež krajiny Latinskej Ameriky a v západoeurópskom kontexte, najmä na Francúzsko.

³⁹ VI. nar. č. 164/1936 Sb. z. a n. a VI. nar. č. 154/1937 Sb. z. a n.

⁴⁰ DUBOVICKÝ, Právo a vystěhovalectví..., s. 78.

⁴¹ SNA, f. KÚ, sign. č. 16849/36 prez.

⁴² DUBOVICKÝ, Právo a vystěhovalectví..., s. 78-80.

⁴³ Podrobné vysvetlenie problémov a príčin pozri: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928.

⁴⁴ Podrobne sme tento proces hodnotili v práci: TIŠLIAR, Pavol. Organizovanie vysťahovalectva v Československej republike na začiatku 20. rokov 20. storočia. In: *Mobilita a jej odraz v kultúre*. Michalovce : Zemplínske múzeum, 2013, s. 7-20.

⁴⁵ DUBOVICKÝ, Právo a vystěhovalectví..., s. 76.

No reštrikcie rôzneho charakteru zavádzali aj iné krajiny. Napríklad aj vystahovalecký zákon v Brazílii od roku 1921 zakazoval vstup do krajiny nielen delikventom a osobám nad 60 rokov, ale aj osobám so zdravotnými problémami, ako boli slepota, rôzne postihnutia, duševné choroby, nevyliciteľné a infekčné ochorenia, a tiež prostitutkam. Samostatne cestujúce ženy museli predložiť písomné doklady o svojej mravnej spôsobilosti paroplavebným spoločnostiam, ktoré zabezpečovali plavbu do Brazílie. Zdravotné certifikáty pritom museli byť vyhotovené vo viacerých jazykoch, čo znamenalo pre vystahovalcov ďalšie finančné náklady. Hoci migrácia do Brazílie nebola hlavným migračným smerom, v auguste 1922 bolo v Bratislave evidovaných viac než 200 žiadostí o vystahovalecký pas do tejto krajiny.⁴⁶ To nebol ani malý počet.

Vydávanie zdravotných potvrdenia, či potvrdenia ďalšieho potrebného charakteru v Československu organizovalo MSS, spoločne s ďalšími rezortnými ministerstvami cez existujúcu verejnú správu, ale tiež zriadením účelových zariadení. Jedným z nich bola aj Vystahovalecká zdravotná stanica, zriadená na mieste bývalého utečeneckého tábora na Morave v Svatobořiciach, cez ktorú musel prejsť každý odchádzajúci vystahovalec zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi. V tejto zdravotnej stanici sa museli podrobiť lekárskej prehliadke a až následne dostali potvrdenie a možnosť vycestovať.⁴⁷

Napriek reštrikčným opatreniam a zavedeným kvótam v USA počas medzivojnového obdobia do zahraničia sezónne migrovalo len z územia Slovenska celkovo vyše 220 tis. osôb (priemerne vyše 11 tis. osôb ročne). Vnútornej migrácie (pre územie Československa) sa zúčastňovalo v prvej polovici 20. rokov ročne dokonca vyše 40 tis. osôb.⁴⁸ Tieto počty výraznejšie poklesli až v tridsiatych rokoch v súvislosti s nástupom veľkej hospodárskej krízy, ktoré znamenali núdzu o prácu prakticky všade.

Vysoký záujem o odchod z vlasti nútil politickú reprezentáciu ČSR zaoberať sa aj inštitucionalizáciou postupne rastúcej agendy vystahovalectva. Už sme spomenuli, že v tomto ohľade malo najväčšie kompetencie MSS, kde sa koncentrovali aj informácie pre záujemcov o vystahovanie. Toto ministerstvo ale spolupracovalo aj s ďalšími rezortnými ministerstvami, najmä ministerstvom zahraničných vecí a poľnohospodárstva (najmä sezónne práce), ale tiež zdravotníctva.⁴⁹ Pasová agenda sa vybavovala smerom do regiónov cez fungujúcu verejnú správu a spadala zväčša

⁴⁶ NAČR, f. MV-SR, sign. č. 7499/1921.

⁴⁷ TIŠLIAR, Pavol – MAŽÁROVÁ, Monika – JAGOŠOVÁ, Lucie. *Baráky u Svatobořic. Pohled do dějin 1914-1950 : putovní výstava z pohledu teorie a praxe*. Brno : Masarykova univerzita, 2019; TIŠLIAR, Pavol. *Organizovanie vystahovalectva...*

⁴⁸ SVETOŇ, Ján. *Obyvatelstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, s. 176-178.

⁴⁹ ŠVEJCAR, Jindřich. Zdravotní péče vystěhovalecká. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 41.

na okresné úrady. Na Slovensku pasovú agendu vybavovali určitý čas sprvu občerní a obvodní notári, ktorí boli celé medzivojnové obdobie len slovenským špecifikom.⁵⁰

Kontakty a spolupráca so zahraničnými migrantmi v medzivojnovom období

Keď ešte v roku 1914 popredný český demograf A. Boháč rozoberal problematiku relatívneho preľudnenia v českých krajinách a masové vystaňovalectvo za prácou ako dôsledok preľudnenia,⁵¹ veril, že v určitých podmienkach môže byť vystaňovalectvo prínosné pre materskú krajinu. Písal o možnosti vytvárania českých kolónií v zahraničí, ktoré by mohli podporiť „národnú a jazykovú expanziu“ a prispieť tak osobitným spôsobom aj k rozvoju zahraničného obchodu. Domnieval sa však, že takéto kolónie by mali existovať len blízko hraníc domoviny, pretože v iných, odľahlejších regiónoch, ako je napríklad americký kontinent, by sa migranti veľmi rýchlo asimilovali. Tieto myšlienky pretrvávali a ďalej sa rozvíjali aj po vzniku Československej republiky, a to nielen v okruhu českých (československých) demografov, ale rovnako aj medzi sociológmi, etnografmi a politikmi.

Práve spolupráca, podpora a kontakty so zahraničnými Čechoslovákmi patrili počas medzivojnového obdobia medzi kultúrne a spoločensky veľmi dôležité agendy. Prakticky už vznik Československej republiky bol významne podporený zahraničnými krajanmi, žijúcimi najmä v USA (Pittsburská dohoda, 30. máj 1918) a kontakt s nimi udržiavali mnohé politicky, verejne, kultúrne, či inak angažované osobnosti v Československu. Odhadovalo sa, že až pätina obyvateľov Československa žije mimo domovinu. Predstavovalo to vyše 2,1 milióna krajanov, tvoriacich československú menšinu žijúcu v zahraničí.⁵²

Už v roku 1923 bol založený Ústav pro hospodářské styky emigrační a kolonizační pri Masarykovej akademii práce, ktorý sa zvykol označovať aj ako Emigračný ústav. Jeho úlohou bolo skúmať reálne možnosti ekonomického využitia vystaňovalectva a krajanského sveta. Omnoho významnejšou sa ale stala medziministerská komisia pre vystaňovalectvo a kolonizáciu, založená v roku 1926, ktorá pracovala pri MSS. Práve tu sa začala vnímať vystaňovalecká agenda komplexnejšie, spájaním viacerých oblastí, počnúc hľadaním vnútorných príčin a dôvodov vystaňovalectva, smerujúcim k hospodárskym, politickým a spoločenským problémom, cez organizovanie vystaňovalectva, snahou o odstránenie živelnosti tohto procesu, až po hospodársku a kultúrnu spoluprácu so zahraničnými krajanmi.⁵³ V roku 1928 sa uskutočnila v Bratislave pod gesciou spomenutej komisie pre vystaňovalectvo a Sociálneho ústavu

⁵⁰ Pozri bližšie TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013.

⁵¹ BOHÁČ, Antonín. Český problém populační a některé pozoruhodné jevy v naší měne přirozené. In: *Obzor národohospodářský*. Praha : J. Otto, 1914, s. 9-13 (s. 7-32).

⁵² ZAVŘEL, Vystěhovalectví..., s. 12.

⁵³ BROUČEK, Vznik a poslání Československého..., s. 17-19.

významná porada odborníkov z rôznych oblastí, ktoré súviseli s vystáhovalctvom.⁵⁴ Zaznelo na nej 12 referátov, ktoré hodnotili nielen vystáhovalctvo a jeho podstatu, ale sledovali tento fenomén aj z hľadiska rôznych dopadov na populáciu, priemysel, obchod, zdravotnú starostlivosť, školské a kultúrne potreby a pod. V tejto súvislosti je dôležité spomenúť názor L. Zavřela, odborového radcu MSS, ktorý na spomínanej porade poznamenal, že ak sa má udržať životná úroveň obyvateľstva Československej republiky, vystáhovalctvo je nevyhnutné. Považoval ho totiž za „prirodzenú ventiláciu“, ktorá pomáhala predchádzať sociálnym a hospodárskym konfliktom, keďže odchodom ľudí za prácou sa znižoval tlak na zamestnanosť. A. Boháč v tejto súvislosti uviedol, že v 20. rokoch 20. storočia bolo vystáhovalctvo jedným z prostriedkov na riešenie populačného problému, čo považoval za spôsob, ako sa vyrovnáť s agrárnym preľudnením a vysokou nezamestnanosťou.⁵⁵ Svoje názory z roku 1914 tak nezmenil.

Na tento porade ale zaznel aj referát, ktorý poukázal na nové organizovanie spolupráce Československa so zahraničnými krajanmi. Išlo o zámer vybudovať Československý ústav pre zahraničie.⁵⁶ Referát predniesol Václav Tlapák z MSS, ktorý poukázal na to, že podnet k vytvoreniu ústavu vzišiel od Národnej rady Československej a komisie pre vystáhovalctvo a kolonizáciu, na ktorú bola vtedajšia vystáhovalcká agenda príliš rozsiahla. Komisia pre vystáhovalctvo už 17. februára 1928 iniciovala prípravný výbor, na ktorom sa prerokovali úlohy, ciele, ale aj návrh štatútu zamýšľanej organizácie.

Z hľadiska zamerania a pôsobnosti mal nový ústav spolupracovať s krajanmi v oblasti ich evidencie; sledovania, podpory národných, kultúrnych a hospodárskych stykov s domovinou; pôsobenia a podpory vlastného kultúrneho, hospodárskeho a národného rozvoja krajanov; snahy, aby hospodársky, kultúrny a sociálny pokrok krajanov bol využiteľný aj pre prospech Československa a napokon v oblasti študovať problém československého vystáhovalctva a hľadať jeho riešenia. Uvažovalo sa preto nad založením a vedením zvláštneho katastra československých príslušníkov, ale aj spolkov, náboženských obcí, škôl a iných organizácií u krajanov.⁵⁷ Spomenuté ciele a činnosť ústavu mali v zásade pokryť tri základné agendy: krajskú starostlivosť; starostlivosť o vystáhovalcov, ktorí sa ešte len chystajú odísť z Československa a napokon aj národohospodárske styky krajanov s vlasťou. Napokon sa ale jednou zo stálych agend stal aj návrat migrantov do Československa.⁵⁸

⁵⁴ Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 4.

⁵⁵ BOHÁČ, Antonín. Otázka populační a vystěhovalectví. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 23-30.

⁵⁶ TLAPÁK, Václav. Československý ústav pro zahraničí. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 82.

⁵⁷ Tamže, s. 83-85.

⁵⁸ BROUČEK, Vznik a poslání Československého..., s. 18-19.

Hlavnou osobnosťou zamýšľaného ústavu sa stal dr. Jan Auerhan. Išlo o popredného odborníka, ktorý sa aj ako zamestnanec a funkcionár na Štátnom štatistickom úrade v Prahe zaoberal aj vystáhovalctvom. Výrazne sa angažoval aj v Národnej rade československej a bol redaktorom zborníku „Naše zahraničí“. J. Auerhan sprvu uvažoval o rozdelení agendy neskoršieho Československého ústavu zahraničného (ČÚZ) medzi 3 inštitúcie. Navrhoval evidenciu vystáhovalctva zveriť Demografickému ústavu univerzity Karlovej v Prahe. Organizáciu vystáhovalckého poradenstva a sprostredkovateľne práce v zahraničí zasa videl v pôsobnosti Ústavu pre hospodárske styky emigračné a kolonizačné. Napokon propagáciu a kontakty hospodárskeho charakteru medzi krajanmi a Československom mal byť podľa neho rozdelený medzi československé inštitúcie, ktoré sa touto oblasťou zaoberali.⁵⁹ Jeho uvažovanie bolo aj výsledkom absolvovanej pracovnej cesty do Stuttgartu, kde sa oboznámil s prácou a fungovaním nemeckého zahraničného ústavu (Deutsches Auslandsinstitut).⁶⁰ Napriek tomu napokon vznikol ČÚZ ako jedna zastrešujúca organizácia, v ktorej sa viedli všetky spomenuté agendy.

Obr. 1: Logo Československého ústavu zahraničného z roku 1928. Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

ČÚZ vznikol 12. novembra 1928 a pracoval na spolkových základoch, teda nie ako štátna inštitúcia.⁶¹ Riadil sa vlastným štatútom, ktorý bol schválený

⁵⁹ Tamže, s. 20.

⁶⁰ TLAPÁK, Československý ústav..., s. 82.

⁶¹ NAČR, f. Československý ústav zahraniční, (1925) 1945-1968 (ďalej: f. ČÚZ), bez sign. Po stopách organizácie Čs. Ústavu zahraničného.

30. novembra 1928 Zemskou správou politickou v Prahe.⁶² Prvé zasadnutie valného zhromaždenia, na ktorom boli volení prví predstavitelia ústavu, sa konala 20. decembra 1928, a práve na nej bol zvolený do čela ČÚZ spomínaný J. Auerhan ako predseda. ČÚZ začal vykonávať svoju riadnu činnosť od roku 1929.⁶³ Financovanie bolo zabezpečené jednak členskými príspevkami, no najmä štátnymi subvenciami. Pri svojom vzniku v roku 1928 bol zafinancovaný dotáciami z rozpočtu MSS v rámci 10. výročia vzniku ČSR.

Podľa schválených stanov vedenie a správa ČÚZ boli v rukách valného zhromaždenia, správneho výboru a prezídia.⁶⁴ Valné zhromaždenie tvorili riadni a čestní členovia, ktorých zvolával predseda. Išlo najmä o zástupcov rôznych ústredných úradov, inštitúcií a korporácií, ktoré sa angažovali v oblasti československého zahraničia a krajských organizácií. Zhromaždenie schvaľovalo výročné správy a rozpočet, volilo 18 členov správneho výboru, 6 náhradníkov, predsedu, ktorého ešte dodatočne schvaľoval minister sociálnej starostlivosti, revízorov, prísediacich zmierovacieho súdu.

Správny výbor pozostával okrem 18 volených členov a 6 náhradníkov aj zo zástupcov ministerstiev a ústredných úradov (virilní zástupcovia). Tento výbor potom volil prezídium, pozostávajúce z predsedu, dvoch miestopredsedov, konateľov, zapisovateľa, účtovníka a pokladníka. Súčasťou prezídia boli aj zástupcovia MSS, ministerstva zahraničných vecí, a školstva a národnej osvety. Neskôr aj zástupcovia krajskej (zemskej) správy z Prahy, Brna, Bratislavy a Užhorodu.

Agendu ČÚZ malo pôvodne tvoriť až 10 odborov, na čele s referentmi: krajský, organizačný, kultúrny, tlačový, sociálny, emigračný (vystáhovalecký a kolonizačný), hospodársky, osobný, finančný a spoločenský, no takto široko koncipovaná organizácia bola zrejme realizovaná až ku koncu 30. rokov. Roku 1933 prijal valné zhromaždenie ČÚZ Výbor zahraničných Čechov a Slovákov ako svoj poradný orgán. Tento poradný výbor bol zložený z členov popredných ústredných krajských organizácií.⁶⁵ Prvé riadne zasadnutie Výboru zahraničných Čechov a Slovákov sa uskutočnilo 3. júla 1934.

ČÚZ pre propagáciu vlastnej činnosti, ale najmä pre styk krajanov s vlastou vydával od roku 1932 časopis Krajan. Články, ktoré tento časopis zverejšňoval sa zaoberali aktuálnymi informáciami medzi zahraničnými krajanmi, informáciami o imigrantských krajinách a publikované boli aj výročné správy ČÚZ.

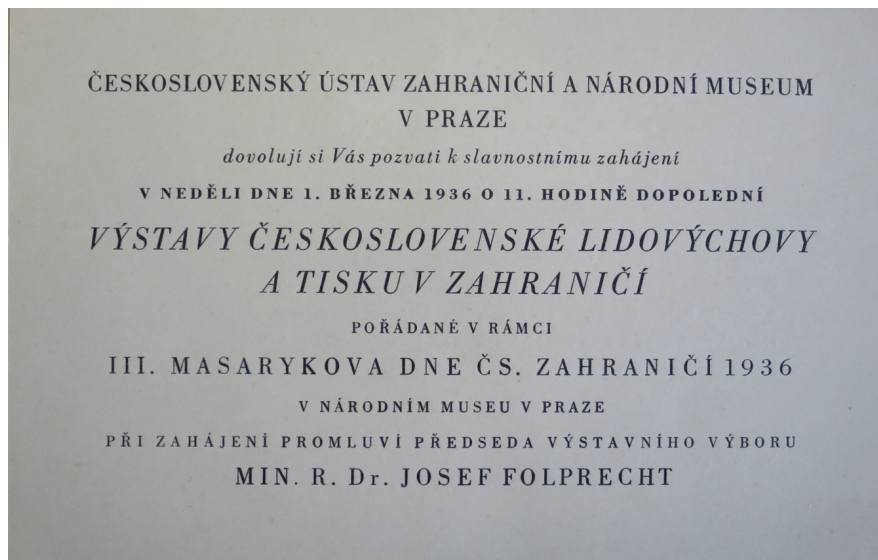
ČÚZ bol kultúrne a spoločensky aktívny. Od roku 1934 pravidelne organizoval Masarykův den československého zahraničí, v rámci ktorého získaval financie zbierkou do tzv. Jubilejného fondu československého zahraničia. Tento fond bol od

⁶² Úpravy stanov boli v medzivojnovom období vykonané ešte v rokoch 1931 a 1935.

⁶³ BROUČEK, Vznik a poslání Československého..., s. 20-21.

⁶⁴ NAČR, f. ČÚZ, bez sign., Stanovy 1928 – 1938, čl. 15.

⁶⁵ NAČR, f. ČÚZ, sign. č. 1208/K/1933.

Obr. 2: Pozvánka na Výstavu československé lidovýchovy a tisku v zahraničí (1936).
Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

svojho vzniku organickou zložkou ČÚZ. Jeho účelom a poslaním bolo prehlbovať a posilňovať národné, kultúrne a hospodárske uvedomenie krajanov v cudzine. Financie z neho sa teda využívali najmä na podporu krajanovej starostlivosti v zahraničí. Jubilejný fond mal vlastné kuratórium, na čele ktorého stál predseda. Bol ním tiež J. Auerhan. V rámci Masarykovho dňa sa konali rôzne akcie smerované do propagácie krajanov, prednášky, divadelné predstavenia, výstavy, besiedky a pod. Zapájalo sa do nich mnoho obcí, ale aj poslanecká snemovňa Národného zhromaždenia. ČÚZ organizoval v rámci Masarykových dní rôzne cykly prednášok o československom zahraničí. Napríklad v roku 1937 v spolupráci s Filozofickou fakultou UK v Prahe. Ako úspešné sa ukázali aj jeho výstavné aktivity. Už v roku 1928 sa začalo pracovať na Výstave československého zahraničí, ktorá bola napokon realizovaná až v roku 1930 v Prahe.⁶⁶ Akýsi vzor k jej zorganizovaniu videli aktéri najmä v poľskej výstave, ktorú pripravil zahraničný výbor Poliakov v poľskej Poznani. Tematické celky výstavy mali reflektovať školstvo, náboženský život, spolkovú činnosť, činnosť publikačnú, krajanскую starostlivosť, hospodársku situáciu krajanov, štatistiku vystažholectva. Spomenuté vymedzenie sa stalo základom ďalšieho spracovania námetu výstavy, ktorá prezentovala materiál poskytnutý zahraničnými krajanmi. Jej cieľom bolo podať obraz o československých zahraničných krajanoch a uvažovalo sa v tej dobe aj o vytvorení osobitného múzea československého

⁶⁶ NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Výstava čs. zahraniční 1931; Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Výstěhovelec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3.

zahraničia, ktoré by pracovalo pri ČÚZ.⁶⁷ Vo výstavnej činnosti ČÚZ pokračoval aj v ďalších rokoch. Realizoval ich najmä ako súčasť propagačnej akcie Masarykův den československého zahraničí. V roku 1935 sa počas II. Masarykovho dňa konala výstava zameraná na československé školstvo v zahraničí,⁶⁸ v tretí deň zasa na ľudovú výchovu a tlač v zahraničí.⁶⁹ V roku 1937 mala vernisáž výstava „T. G. Masaryk a zahraniční krajané v našej odboji“ v Národním muzeu v Prahe, ktorú navštívilo vyše 12 tis. návštevníkov.⁷⁰

Obr. 3 a 4: Pohľad do výstavy T. G. Masaryk a zahraniční krajané v našej odboji (1937).
Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

Obr. 5 a 6: Výstava T. G. Masaryk a zahraniční krajané v našej odboji (1937) v budove Národného múzea v Prahe.
Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

⁶⁷ Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Vystěhovalec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3; Výstava československého zahraničí. In: *Vystěhovalec*, roč. 26, č. 6, 1930, s. 3.

⁶⁸ NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Výstava zahraničních škol 1934-1935.

⁶⁹ Výstava československé lidové výchovy a tisku v zahraničí. In: *Krajan*, roč. 5, č. 4, 1936, s. 5.

⁷⁰ NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Výroční zpráva za rok 1937; bez sign. Výstava T. G. Masaryka a zahraničních krajanů, 1936-1937.

Z hľadiska organizácie práce všeobecného charakteru sa ČÚZ podarilo počas medzivojnového obdobia založiť základnú krajskú evidenciu, ktorá obsahovala kartotéky škôl, kostolov a farností, spolkov, časopisov, peňažných ústavov, ale aj krajských osobností z rôznych oblastí pôsobnosti. Popri tom sa rozvíjala knižnica a budovali sa zbierky máp, obrazov, novinové výstrižky, ale aj rôzne iné relevantné informácie o krajanoch. Je ale treba spomenúť, že nie všetko sa rodilo ľahko. Viazlo, najmä spočiatku, nadviazanie pevnejších kontaktov s niektorými zahraničnými organizáciami, ale aj s konzulátmi, ktoré nie vždy dostatočne a ochotne odpovedali. Z tohto dôvodu sa v roku 1931 začalo s organizáciou siete spoľahlivejších dôverníkov.⁷¹

V oblasti vysťahovaleckej agendy a úpravy vysťahovalectva pracoval ČÚZ na informovanosti vysťahovalcov o krajinách, do ktorých sa chystali odísť. Fungoval teda ako informačná služba, v ktorej vysťahovalec dostal aj informácie o existencii krajských spolkov, upozornenie na existenciu voľných pracovných miest, či priamo sprostredkovanie práce v zahraničí. Vydávali sa zároveň rôzne tematické informačné brožúry pre vysťahovalcov. Ústav pripravoval aj inštrukcie pre rôzne inštitúcie a úrady, ktoré sa s vysťahovalectvom dostávali do kontaktu. Už v roku 1929 takto vydal *Vysťahovaleckú príručku pre úrady, sociálnych pracovníkov a vysťahovalcov*, ktorá vznikla ešte na podnet spomínanej bratislavskej porady o vysťahovalectve z roku 1928.⁷² Príručka vyšla slovensky, keďže vysťahovalectvo sa najviac dotýkalo tejto časti republiky. Obsahovala komplexne rozpracovanú problematiku vysťahovalectva, počnúc legislatívou, jej výkladom, cez charakteristiku príčin vysťahovalectva až po vysvetlenie styku vysťahovalcov s československými zastupiteľskými úradmi v zahraničí.

V oblasti krajskej starostlivosti podporoval ČÚZ zakladanie škôl, farností, domáce zbierky kníh, časopisov a pod. pre krajanov. Darilo sa im aj sprostredkovať odbyt pre rôzne druhy tovarov a poskytovali Ústrednému zväzu československých priemyselníkov a vzorkovým veľtrhom v Prahe, Brne a Bratislave prehľady o zahraničných strediskách, v ktorých bolo možné za pomoci propagácie krajanov tovary predávať.

Vysťahovalecká problematika bola počas medzivojnového obdobia rozsiahlym problémom. Hoci boli známe príčiny tohto javu a dôsledky, ktoré znamenalo vysťahovalectvo pre mnohé oblasti života Československa, no riešenia neboli časovo a finančne v medzivojnovom období dostupné. ČÚZ patril v tomto období medzi najvýznamnejšie spolky, ktoré udržiavali kontakty s krajanmi. Svojou činnosťou sa snažil propagovať túto problematiku, získavať financie na podporu

⁷¹ NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Proč jest třeba reorganizace ČÚZ?, september 1936.

⁷² *Vysťahovalecká príručka pre úrady, sociálnych pracovníkov a vysťahovalcov*. Praha : ČÚZ, 1929, s. 3-4.

najmä kultúrnych a školských aktivít v zahraničí. Aj jeho zásluhou sa na krajanov v zahraničí v spoločnosti nezabudlo.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Národný archív Českej republiky v Prahe

- f. Ministerstvo vnútra – Stará registratura, 1918-1938
- f. Československý ústav zahraniční, (1925) 1945-1968

MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Krajský úrad v Bratislave, 1928 – 1939

MVSR – Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca

- f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945

Literatúra

BIELIK, František (1982). Slovenské vystáhovalectvo a jeho miesto v našich národných dejinách. In: *Vystáhovalectvo a život krajanov vo svete*. Martin : Matica slovenská, s. 25.

BIELIK, František (1986). Slovenské vystáhovalectvo a naši krajanovia vo svete. In: *Češi v cizině*, 1, s. 4-16.

BOHÁČ, Antonín (1914). Český problém populační a některé pozoruhodné jevy v naší měně přirozené. In: *Obzor národohospodářský*. Praha : J. Otto, s. 7-32.

BOHÁČ, Antonín (1928). Otázka populační a vystěhovalectví. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 23-30.

BRIŠKA, Rudolf (1933). Slovenské vystáhovalectvo. In: *Hospodárske rozhlady* č. 1 - 3, VIII, s. 25.

BROUČEK, Stanislav (1989). Vznik a poslání Československého ústavu zahraničního. In: *Češi v cizině* 4, s. 14-23.

Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928.

Deset let Československé republiky. III. Praha : Státní tiskárna v Praze, 1928, s. 94.

DUBOVICKÝ, Ivan (1993). Právo a vystěhovalectví (pokus o historicko-antropologickou interpretaci práva). In: *Češi v cizině* 7, s. 67-92.

- FALTUS, Jozef (1987). Zamestnanie obyvateľstva Slovenska a priemyselné závody na Slovensku podľa uhorského sčítania k 31. 12. 1910. In: *Slovenská archivistika*, roč. 22, 2, s. 73.
- HOLEC, Roman (1991). *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava : VEDA.
- JAKEŠOVÁ, Elena (1987). Sociálno-ekonomické aspekty migrácie obyvateľstva Slovenska v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: *Historický časopis*, 35, 3, s. 381.
- KLÍMA, Stanislav E. (1928). Naši zahraniční krajané. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 69.
- MÉZL, František (1924). *Výklad zákona o vystěhovalectví a prováděcího nařízení k němu*. Praha.
- Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000.
- PALKOVIČOVÁ, Hana (2013). Slovenské krajanské hnutie v USA (1907-1914). In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, roč. 27, č. 2, s. 34-48.
- POLIŠENSKÝ, Josef (1986). K otázkám dějin českého vystěhovalectví do Ameriky. In: *Češi v cizině* 1, s. 17-22.
- PRŮCHA, Václav a kol. (2004). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. I. díl období 1918 – 1945*. Brno : Nakladatelství Doplněk.
- STODOLA, Emil. Štatistika Slovenska. Martin, 1912.
- SVETOŇ, Ján (1958). *Obyvatelstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- SVETOŇ, Ján (1970). Slovenské vysťahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. In: *Vývoj obyvateľstva Slovenska : výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava : Epocha, s. 191.
- ŠATAVA, Leoš (1986). K problematice formování a stabilizace českého etnika v USA. In: *Češi v cizině* 1, s. 29-42.
- ŠATAVA, Leoš (1996). Vystěhovalectví do USA. In: *Češi v cizině* 9, s. 155-171.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2009). *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi II. Štruktúra obyvateľstva*. Bratislava.
- ŠVEJCAR, Jindřich (1928). Zdravotní péče vystěhovalcká. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 41.
- TIŠLIAR, Pavol – MAŽÁROVÁ, Monika – JAGOŠOVÁ, Lucie (2019). *Baráky u Svatobořic. Pohled do dějin 1914-1950 : putovní výstava z pohledu teorie a praxe*. Brno : Masarykova univerzita.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav (2023). *Censuses in Slovakia in the interwar and post-war period*. Brno: Masarykova univerzita.

- TIŠLIAR, Pavol (2013). *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*.
Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce.
- TIŠLIAR, Pavol (2013). Organizovanie vystáhovalctva v Československej republike na začiatku 20. rokov 20. storočia. In: *Mobilita a jej odraz v kultúre*.
Michalovce : Zemplínske múzeum, s. 7-20.
- TLAPÁK, Václav (1928). Československý ústav pro zahraničí. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 82.
- VACULÍK, Jaroslav (1989). Vznik Československa a reemigrace zahraničních Čechů. In: *Češi v cizině* 4, s. 110-119.
- VOJTKO, Daniel (1987). Niektoré problémy vystáhovania Slovákov do roku 1938. In: *Nadmerné ubúdanie obyvateľov Slovenska v období r. 1700 – 1938*.
Bratislava, s. 7.
- Vystáhovalcká príručka pre úrady, sociálnych pracovníkov a vystáhovalcov*. Praha :
ČÚZ, 1929.
- WEITH, Karel (1920). *Zákony o reformě pozemkové*, Praha.
- ZAVŘEL, Lev (1928). Vystěhovalectví. In: *Československé vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky a výhledy*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 12.

Dobová tlač

- Výstava čs. zahraniční 1931; Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Vystěhovalec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3.
- Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Vystěhovalec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3.
- Výstava československého zahraničí. In: *Vystěhovalec*, roč. 26, č. 6, 1930, s. 3.

Pramene práva

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1918 – 1939

Internet

<https://www.csuz.cz/>

<http://www.nrsr.sk/dk/>